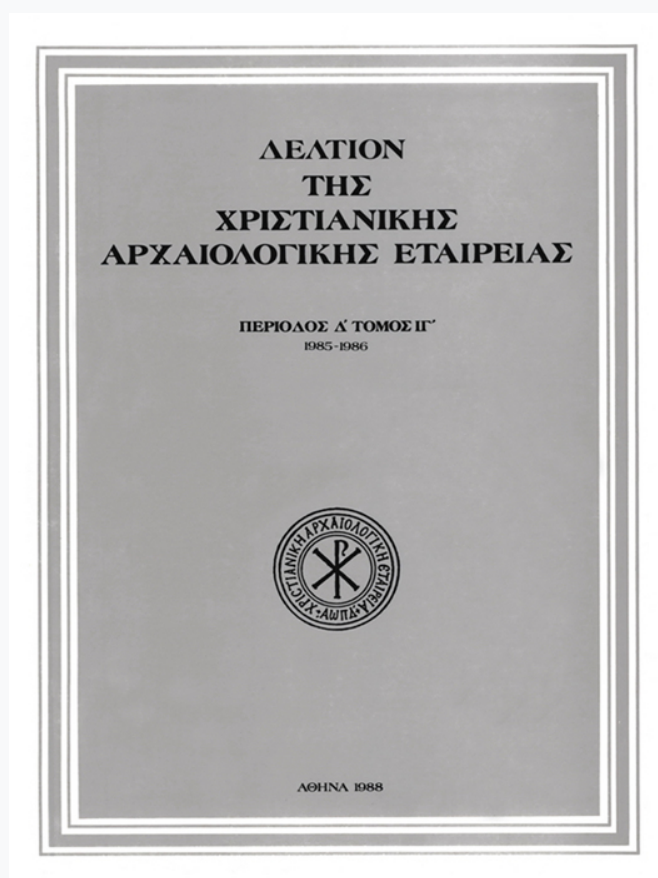

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 13 (1988)

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985)

Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

doi: [10.12681/dchae.991](https://doi.org/10.12681/dchae.991)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Ά. (1988). Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 13, 209-214. <https://doi.org/10.12681/dchae.991>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985) • Σελ. 209-214

ΑΘΗΝΑ 1988

Η ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΧΑΜΕΝΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ

^c Η μοναδική μικρογραφία στο φ. 34ν του γνωστού εξαίρετου Χρυσόστομικού κώδικα ἀριθ. 211 της Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (Εἰκ. 1) ἀποδίδει τὴν παραβολὴ τῆς χαμένης δραχμῆς, ὅπως τὴ διηγείται ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐρμηνεύοντας περικοπὴ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ, κεφ. 15, 8-10. Ἡ μικρογραφία περιβάλλει τὸν τίτλο τῆς Ὀμιλίας τοῦ Χρυσόστομου: *Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἰς τὴν δραχμὴν καὶ εἰς τὸ ἀν(θρ)ωπός τις εἶχεν δύο υἱούς.*

Ἀντιγράφουμε τὴν ἀρχὴ τῆς Ὀμιλίας αὐτῆς, πού διαφέρει κάπως, ἰδίως στὶς πρώτες φράσεις, ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη στὴν *Patrologia Graeca*¹.

Πάλιν οἱ κόλποι τοῦ Χ(ριστ)οῦ ἄπαντα νάματα τῆς ἀγάπης μέλι ζῶν βλυστάνουσιν· πάλιν ἡ τοῦ Θ(εο)ῦ λαμπαδοῦχος σοφία ἄψασα λύχνον, Χ(ριστὸ)ν ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν· τούτῳ τῷ λύχνῳ χρησαμένη ἡ τοῦ Θ(εοῦ) σοφία τὴν μίαν τῶν δραχμῶν ἀπολωλυίαν ζητήσασα καὶ εὐραμένη ταῖς ἑννέα δραχμαῖς τῶν ἀγγέλων συνέζευξεν· τίς δὲ ἂν εἴη ἡ γυνὴ ἡ ἔχουσα τὰς δέκα δραχμάς ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ἀγαπητοί· αὕτη ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία ἔχουσα τὰς δέκα δραχμάς· ποίας ψήφισον· ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους· ἀρχὰς ἐξουσίας· δυνάμεις· θρόνους· κυριότητας· χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ καὶ Ἀδὰμ τὸν πρωτόπλαστον· ταύτην τὴν δραχμὴν τοῦ Ἀδὰμ ὑπὸ τῆς τοῦ διαβόλου κακίας ἐκβοσκηθεῖσαν καὶ εἰς τόνδε τὸν βυθὸν τοῦ βίου καθελκισθεῖσαν καὶ ταῖς πολυφλόγοις ἡδοναῖς τοῦ βίου τῶν ἀμαρτημάτων χρωσθεῖσαν, ἐλθοῦσα ἡ τοῦ Θ(εο)ῦ σοφία ἀνεύρατο· τὸ πῶς εὗρατο, ἀγαπητοί· ἦλθεν ἐξ οὐρανῶν, λαμβάνει τὸν ὀστράκινον λύχνον τοῦ σώματος ἅπτει τῷ φωτὶ τῆς Θεότητος, ἐπιτίθησι τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ· ζητεῖ τὴν δραχμὴν καὶ εὐρίσκει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ταφὴν, ἀναφέρει τὴν δραχμὴν εἰς τὴν αὐλὴν καὶ τῇ τῶν ἀγγέλων νομῇ ἐμάνδρευσεν αὐτήν.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ μικρογραφία εἰκονογραφεῖ κατὰ γράμμα τὴν ἀπόσπαση τῆς δραχμῆς-Ἀδὰμ ἀπὸ τῆ γῆ καὶ τὴν ἀνύψωσή του στὴ «νομή» τῶν ἀγγέλων. Δέν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Χρυσόστομου.

Ἄς παρακολουθήσουμε ἕνα πρὸς ἕνα τὰ στοιχεῖα τῆς μικρογραφίας: Στὸ κέντρο ἐπάνω εἰκονίζεται ἡμιάνοικτο εὐαγγέλιο γιὰ νὰ τονίσει ὅτι πρόκειται γιὰ ἐρμηνεία εὐαγγελίου. Ἡμιάνοικτο κώδικα ζωγραφίζει ὁ

μικρογράφος καὶ στὸ φ. 78ν τοῦ ἴδιου χειρογράφου, ὅπου ἐρμηνεύεται πάλι ἀπὸ τὸ Χρυσόστομο ἄλλη περικοπὴ τοῦ εὐαγγελίου.

Στὸ κέντρο, κάτω, ὠραία γυναικεῖα μορφή σέ προτομή, γυμνόστηθη, μέ ἀνεμιζόμενο ἱμάτιο καὶ τὸ κεφάλι στολισμένο μέ κλάδους. Εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς γῆς με *τὰς πολυφλόγους ἡδονάς*, ὅπου ἡ κακία τοῦ διαβόλου, κατὰ τὸ Χρυσόστομο, εἶχε κατεβάσει τὴν δραχμὴν-Ἀδὰμ. Τώρα, ἐκθαμβη, ἀπλώνει τὸ ἀριστερό χερί σέ σχῆμα δέησης, καθὼς βλέπει νὰ φεύγει ἀπὸ τὸ δεξιὸ τῆς χερί (στὴν ἀριστερὴ ὥα) μεγάλη, ὀλόσωμη, ἅγια μορφή. Πρόκειται γιὰ τὴν *λαμπαδοῦχον Σοφίαν* τοῦ Θεοῦ πού, πάντα κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Χρυσόστομου, ἦλθεν ἐξ οὐρανοῦ, λαμβάνει τὸν ὀστράκινον λύχνον τοῦ σώματος, δηλαδή ἀνθρώπινη μορφή καὶ ἄψασα λύχνον, *Χριστὸν ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα* ζητεῖ τὴν χαμένην δραχμὴν-Ἀδὰμ καὶ *εὐραμένη ταῖς ἑννέα δραχμαῖς τῶν ἀγγέλων συνέζευξεν*. Στὴν ὀρθία ἅγια μορφή ἀναγνωρίζουμε λοιπὸν τὴν ἐνσάρκωση τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, τὸν Παλιὸν τῶν Ἡμερῶν. Εἶναι γέρον μέ φωτοστέφανο, ὄχι ἔνσταυρο. Κρατεῖ μέ τὸ ἀριστερό χερί λύχνο παλαιοχριστιανικοῦ σχήματος καὶ μέ τὸ δεξιὸ εὐλογεῖ. Ἀπὸ τὸ λύχνο προβάλλει ὁ Χριστὸς Ἑμμανουήλ σέ *imago clipeata*, πού συμπληρώνει ἐπάνω σταυρός μέ διπλὲς ὀριζόντιες κεραῖες.

Τὴν δραχμὴν-Ἀδὰμ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ *ἐμάνδρευσεν εἰς τὴν νομὴν τῶν ἀγγέλων*. Ὁ Ἀδὰμ *σεσωσμένος* ἀνθρώπος ἔχει ἐξισωθεῖ πλέον μέ τοὺς ἀγγέλους καὶ βρίσκει τὸν οὐρανό, στὴν κατοικία τῶν ἀγγέλων, πάντα κατὰ τὸ Χρυσόστομο. Στὴ μικρογραφία μας οἱ ἄγγελοι εἰκονίζονται σέ τρεῖς ὁμάδες: Ἐπάνω, ἄγγελοι μέ μεγάλα φτερά προσβλέπουν σεβίζοντες πρὸς τὸν Παλιὸν τῶν Ἡμερῶν. Πιο κάτω, οἱ δύο ἀρχάγγελοι, Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ, μέ αὐτοκρατορικό ἔνδυμα κρατοῦν σφαῖρα καὶ σκῆπτρα. Ἄλλα σκῆπτρα πού ὑψώ-

1. Τὸ κείμενο στὴν PG 61, 781 ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: *Πάλιν οἱ κόλποι τοῦ Χριστοῦ ἄπαντον νᾶμα τῆς ἀγάπης μέλιμα βλαστάνουσιν· πάλιν ἡ τοῦ Χριστοῦ λαμπαδοῦχος σοφία ἄψασα λύχνον καὶ ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν...*

νονται πίσω από αυτούς αντιπροσωπεύουν τις στρατιές των αγγέλων. Στην τρίτη ομάδα, κάτω, εικονίζονται τὰ πολυόμματα Χερουβείμ και Σεραφεείμ, όπως υπονοούν πιθανώς οι πολλές κουκκίδες στα ένδύματα. Είναι οι τρεις στρατιές αγγέλων, όπως τις καθόρισε ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης. Ο Αδάμ δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα. Βρίσκεται έντεταγμένος πλέον στις στρατιές των αγγέλων.

Με τις μικρογραφίες του αθηναϊκού κώδικα 211 ασχολήθηκαν βέβαια κατ' ἀρχήν ο P. Buberl² και ο A. Delatte³, αλλά πρώτος ο A. Grabar⁴ ανέλυσε λεπτομερώς όλες τις μικρογραφίες τό 1932 και αργότερα επανήλθε με όρισμένες νέες απόψεις⁵. Ακολούθησε ο K. Weitzmann⁶ και πρόσφατα ή Susan Pinto Magidan⁷ είχε ως θέμα διατριβής τις μικρογραφίες αυτές. Ιδιαίτερα τή μικρογραφία του φ. 34ν μελέτησαν ο Α. Ξυγόπουλος⁸, ο J. Meyendorff⁹, ο Meyer Shapiro¹⁰, ή Zaira Gavriloni¹¹ και άλλοι. Χωρίς νά παρακολουθήσουμε διεξοδικά όλες αυτές τις έρμηνείες, θά άρκεστούμε νά αναφέρουμε τις διαφορετικές απόψεις, στην προσπάθειά μας νά έρμηνεύσουμε τή μικρογραφία της χαμένης δραχμής.

Είναι περίεργο τό ότι οι μελετητές αναγνώρισαν τόν Αδάμ στην όρθια άγια μορφή της μικρογραφίας πού κρατεί τό έγκόλπιο του Χριστού Έμμανουήλ. Μόνο ή Z. Gavriloni¹² προτείνει τόν Ιωάννη τόν Πρόδρομο, παρασυρμένη προφανώς από τό άσυνήθιστο ίμάτιο της μορφής. Όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, ό Αδάμ δέν φέρει ποτέ τό Χριστό. Στην παράσταση της εις Αδου Καθόδου ό αναστηθείς Χριστός αποσπᾶ τόν Αδάμ από τόν Αδη μαζί μέ τούς άλλους προφήτες και άνακτες. Ο Χριστός είναι ό θριαμβευτής, ό νικητής του θανάτου.

Στή μικρογραφία μας ή ένσαρκωθείσα Σοφία του Θεού, ό Παλαιός των Ημερών, θριαμβεύει και πάλι. Άνεβαίνει πρὸς τόν ούρανό κρατώντας τή λυχνία του σταυρου με τό Χριστό και πᾶσαν τήν οίκουμένην δαδουχει πρὸς εὐσέβειαν, όπως λέγεται στην Όμιλία του Χρυσοστόμου. Φεύγει από τό χέρι της κατάπληκτης γῆς. Η σκηνή θυμίζει παρόμοια στό δίπτυχο Barberini του Λούβρου (Εικ. 2), όπου ό έφιππος αυτοκράτορας άπωθεϊ κάτω από τά πόδια του τήν προσωποποιημένη γῆ, αρκετά συγγενή μέ τή γῆ της μικρογραφίας μας, και άνέρχεται πρὸς τή δόξα¹².

Η ένσάρκωση του θείου Λόγου και ή έξίσωση του σεσωσμένου ανθρώπου πρὸς τούς αγγέλους είναι θέματα πολύ αγαπητά τήν εποχή της αναστήλωσης των εικόνων μετά τό 843. Τήν Κυριακή της Όρθοδοξίας δοξολογούνται οι άγγελοι, τά λειτουργικά τάγματα πού διακονούν τό Θεό για τή σωτηρία του ανθρώπου και μόνο αυτά βλέπουν τό πρόσωπό του. Η ένσάρκωση δίνει στόν άνθρωπο τή δυνατότητα νά ταυτιστεί μέ τούς αγγέλους και νά βλέπει τή Σοφία του Θεού.

Εικ. 1. Χειρόγραφο της Έθνικης Βιβλιοθήκης της Ελλάδος 211, φ. 34ν

Πολύ αντιπροσωπευτική των ιδεών αυτών είναι ή Όμιλία του Θεοδώρου του Στουδίτη μέ τίτλο *Εις τήν Σύναξιν των ούρανίων ταγμάτων*¹³. Ο μαχητικότερος αυτός υποστηρικτής της αναστήλωσης των εικόνων, ήδη πρίν από τό 843, είχε προτρέψει τούς μοναχούς του νά πάρουν εικόνες στα χέρια και τό όλον διοδεύσαι περίπολον της μονής τήν άχραντόν σου εικόνα προσκυνούμεν, ...υποβάλλοντας και ύμνους άλλους επινικίους τῷ νικητῇ Χριστῷ ἄδοντας, όπως εξιστορεϊται στό βίο του¹⁴. Στην Όμιλία αυτή ό Στουδίτης αναφέρει τό όραμα του Δανιήλ: *Είδεν δέ και Δανιήλ ως έν όράσει άνδρα πάλιν ανθρωπόμορφον επί θρόνου ένιδρυμένον, τόν Παλαιόν των Ημερών Θεόν. Και χίλια χιλιάδες, φησί, παριστήκεσαν αὐτῷ και μυρια μυριάδες έλειτούργουν αὐτῷ*¹⁵.

Στή συνέχεια ό Στουδίτης άπαριθμεί τις τάξεις των αγγέλων, όπως και ό Ιωάννης ό Χρυσόστομος στην Όμιλία του, και φθάνει στην παραβολή της δραχμής: *αὐταί τε των άσωμάτων έννέα τάξεις και δεκάτη ό ανθρωπος· εισίν οὖν δέκα τάξεις ή δραχμαί, περί ών φησιν ό Χριστός. Εἴ τις γυνή έχουσα δραχμάς δέκα, εάν άπολέση μίαν έξ αυτών ουδέ άψασα λύχνον αναζητήσει ταύτην· και εάν εύρη συγκαλείται τās φίλας και*

Εἰκ. 2. Δίπτυχο Barberini Μουσείου Λούβρου

τάς γείτονας λέγουσα, συγχαρήτέ μοι ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα. Ἡ Ὁμιλία τοῦ Στουδίτη τελειώνει μέ τό ἀπολωλός πρόβατον: ... τὸ πεπλανημένον εἰς οὐρανοὺς ἀναγαγὼν συνηρίθμησε καὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰωνίου κατηξίωσεν· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν...¹⁶ εὐχεται ὁ Στουδίτης στοὺς ἀκροατές του. Καὶ ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις *συνηρίθμησε* μέ τοὺς ἀγγέλους τὸν πεπλανημένον στὸν οὐρανό, ὅπως καὶ στήν Ὁμιλία τοῦ Χρυσόστομου. Αὐτό τό θέμα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐξύψωσή του μεταξύ τῶν ἀγγέλων πού βλέπουν τό Θεό, πιστεύουμε ὅτι εἰκονογραφεῖ ἡ μικρογραφία μας. Θά μπορούσε νά ἔχει ὡς τίτλο τὴν ὡραία φράση ἀπό τὴν περικοπή τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ (κεφ. 15, 10-11), τὴν ὁποία ἐρμηνεύει ὁ Χρυσόστομος στήν Ὁμιλία αὐτή: *οὕτω λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῶ μετανοοῦντι.*

Ἡ μόνη ἴσως μικρογραφία τοῦ Παλαιοῦ τῶν Ἡμερῶν μέ τό Χριστό, τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς μέ τή δική μας καὶ μέ τὴν ὁποία μπορεῖ νά συγκριθεῖ, ἀνήκει στό σημαντικό κώδικα *Sacra Parallela* τῆς παρισινῆς Βιβλιοθήκης gr. 923, φ. 40¹⁷. Ἡ μικρογραφία συνοδεύει κείμενο ὅπου ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἐρμηνεύει περι-

κοπή τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (7, 54-56), πού ἀναφέρεται στό λιθοβολισμό τοῦ Στεφάνου ἀπό τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς ὁποίους ἐπιτίμησε σκληρά: *Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν καὶ ἔβρουχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν· ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος Ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδε δόξαν Θεοῦ καὶ Ἰησοῦν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ εἶπεν· ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεφωγμένους καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ ἐστῶτα.* Ἡ μικρογραφία αὐτή, δεξιὰ ἐπάνω στήν ὡα, σέ σχῆμα ὠοειδοῦς ἐγκολπίου, εἰκονίζει τὸν Παλαιόν τῶν Ἡμερῶν ἔνθρονο καὶ δεξιὰ του τό Χριστό. Ὅπως καὶ στή δική μας μικρογραφία ὁ φωτοστέφανος τοῦ Παλαιοῦ τῶν Ἡμερῶν δέν εἶναι ἔνσταυρος. Κάτω ἀπό τό ἐγκόλπιο, ὄρθιος ὁ Στέφανος, μέ τὰ χέρια σέ δέηση, στρέφει ἐκστατικός τὴν κεφαλὴ πρὸς τὰ ἐπάνω. Ἐδῶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἄλλος ἔνθερμος ὑποστηρικτῆς τῶν εἰκόνων, ὑπενθυμίζει τὸν πρῶτο χριστιανό πού εἶδε τό Θεό σέ ὄραμα (Εἰκ. 3).

Σημαντικό στοιχεῖο τῆς μικρογραφίας μας θεωροῦμε τὴν *imago clipeata* τοῦ Χριστοῦ Ἑμμανουήλ μέσα στό λύχνο. Ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ κατεξοχὴν συζητούμενη εἰκόνα ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτές τῶν εἰκόνων ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς πολεμίους τους. Στό σχῆμα τῆς *imago clipeata*, καθὼς τόσο πειστικά ἔχει ἀναπτύξει ὁ Grabar, ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται ὡς ὁ νικητής. Ἀντιπροσωπεύει κατὰ κάποιον τρόπο τὴ σφραγίδα τοῦ Βασιλέως τῶν Βασιλέων¹⁸.

2. P. Buberl, *Die Miniaturenhandschriften der Nationalbibliothek in Athen*, Wien 1917, σ. 6-7, ἀριθ. 3, εἰκ. 6-10.

3. A. Delatte, *Les manuscrits à miniatures et à ornements des Bibliothèques d'Athènes*, Liège-Paris 1926, σ. 89-92, ἀριθ. 38.

4. A. Grabar, *SemKond V* (1932), σ. 259-298, πίν. XVIII-XXIV καὶ *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, Paris 1968, 2, σ. 804-839 καὶ 3, πίν. 189-194.

5. A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin*, Paris 1957, σ. 252-253, εἰκ. 163 καὶ *Les manuscrits grecs enluminés de provenance italienne* (Xe-XIe s.), Paris 1972, σ. 25-27, ἀριθ. 6, πίν. 46-51.

6. K. Weitzmann, *Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts*, Berlin 1935, σ. 57-58, πίν. 64, εἰκ. 379-382.

7. Susan Pinto Madigan, *Athen. 211 and the Illustrated Homilies of John Chrysostome*, Dissertation, Chicago 1984.

8. Ἀ. Ξυγγόπουλος, *ΕΕΒΣ* 10 (1933), σ. 326 καὶ *ΑΕ* 1942-44, σ. 14-15.

9. J. Meyendorff, *CahArch* 10 (1959), σ. 264-266, εἰκ. 2.

10. Meyer Shapiro, *Late Antique, Early Christian and Medieval Art*, Selected Papers, London 1980, σ. 117-119, εἰκ. 27.

11. Zara Gavrilović, *CahArch* 27 (1978), 101-115.

12. Coche de la Ferte, *L'art de Byzance*, Paris 1981, εἰκ. 503.

13. *PG* 99, 730-748.

14. "Ο.π.", 185.

15. "Ο.π.", 740-741.

16. "Ο.π.", 745, 748.

17. K. Weitzmann, *The Miniatures of the Sacra Parallela*, Par. gr. 923, Princeton 1979, σ. 190, πίν. CIX, εἰκ. 490.

18. Grabar, *L'iconoclasme byzantin*, σ. 221.

Ο πατριάρχης Νικηφόρος κρατεί μέ καλυμμένο τό χέρι imago clipeata τοῦ Χριστοῦ σέ μικρογραφίες τῶν ψαλτηρίων Chloudon φ. 23v¹⁹ καί Παντοκράτορος 61, φ. 16²⁰, ὅπου εἰκονίζεται ὁ Θρίαμβος τῶν εἰκονολατρῶν στή Σύνοδο τοῦ 815 (Εἰκ. 4). Τό ἴδιο ὁ Νικηφόρος θριαμβεύει πατώντας τόν εἰκονοκλάστη πατριάρχη Ἰαννῆ, πάντα κρατώντας τήν imago clipeata τοῦ Χριστοῦ, ὅπως στό χφ. Chloudon φ. 51v (Εἰκ. 5)²¹ ἢ στό Vat. gr. 372, φ. 89v. Παράλληλα, τήν ἴδια imago clipeata τοῦ Χριστοῦ βεβηλώνουν οἱ εἰκονομάχοι ἀλείφοντάς την μέ ἀσβέστη στά ἴδια χφφ. Chloudon φ. 67²², Παντοκράτορος 61, φ. 16²³, ἢ σέ νεότερα, ὅπως τό Vat. gr. 372, φ. 43v, ἢ στό Ψαλτήριο τοῦ Λονδίνου²⁴, Βρετ. Βιβλιοθήκη add. ἀριθ. 19352, φ. 27v καί ἄλλου.

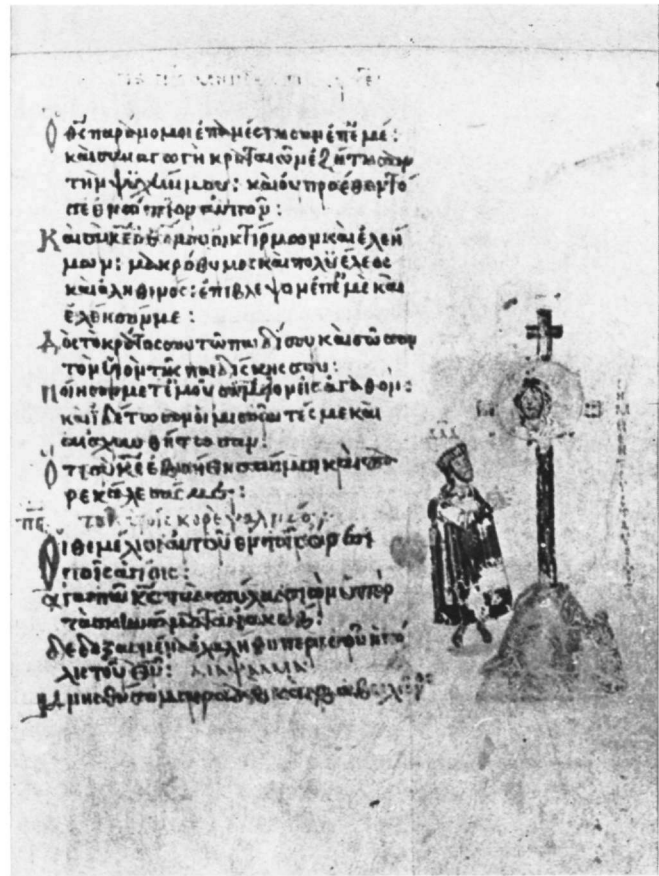
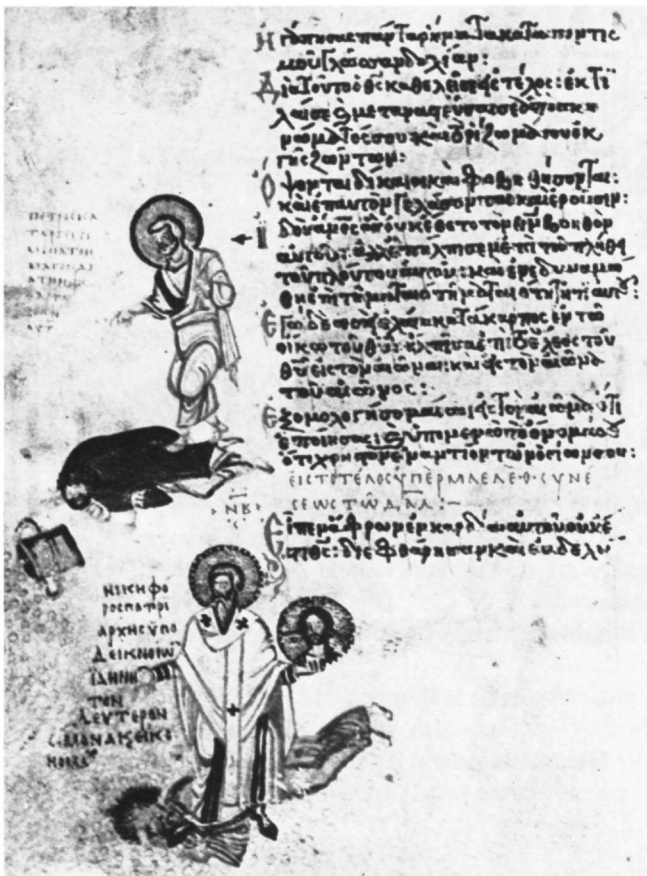
Ο Χριστός σέ imago clipeata, πάντοτε σέ σταυρό μέ διπλή κεραία, συναντᾶται συχνά, στά Ψαλτήρια πάλι: ὁ Δαβίδ προφητεύει ὀρθίος μπροστά σέ σταυρό στηριγμένο σέ ὠοειδές ὕψωμα γῆς, τό Γολγοθᾶ²⁵. Ὁ σταυρός αὐτός ἀντιγράφει τό σταυρό τῆς Σταυρώσεως, ἀλλά στή θέση τοῦ Ἐσταυρωμένου τοποθετεῖται imago clipeata τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μικρή, δεύτερη κεραία ἐπάνω, θά εἶναι προφανῶς ἡ δέλτος πού βρίσκεται στή θέση αὐτή στήν παράσταση τῆς Σταυρώσεως. Στούς ψαλμούς, πού συνοδεύουν οἱ μικρογραφίες αὐτές, ὁ Δαβίδ ἱκετεύει τόν Κύριο: *ποίησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον*

εἰς ἀγαθόν (ψαλμ. 85, 17) καί στόν ψαλμό 4, 7: *Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά; ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τό φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε*. Οἱ βυζαντινοί συγγραφεῖς²⁶ καί ἐπομένως οἱ μικρογράφοι τῶν Ψαλτηρίων, συνέδεσαν τούς στίχους αὐτούς τοῦ Δαβίδ μέ τόν ἐνσαρκωθέντα Χριστό ὡς εἰκόνα τοῦ ἀόρατου Θεοῦ. Ἀκόμη τό σημεῖον καί τό ἐσημειώθη τοῦ Δαβίδ εἶναι γιά τούς χριστιανούς τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ. Στή μικρογραφία τοῦ κώδικα Chloudon φ. 86 (Εἰκ. 6) ὑπάρχει καί ἡ ἐπιγραφή *σημεῖον τοῦ σταυροῦ* καί στό φ. 9v τοῦ χφ. Barberini ἡ ἐπιγραφή: *Δαβὶδ προφητεύει εἰς τόν σταυρόν*. Τό ἴδιο ὁ Δαβίδ προσεύχεται, σέ ὅμοια στάση ἐμπρός στό σταυρό, φ. 3v, τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Λονδίνου, καί σέ πολλά ἄλλα περιθωριακά Ψαλτήρια.

Στή μικρογραφία μας ὁ Χριστός στή λυχνία πού *δαδουχεῖ τήν οἰκουμένην* παίρνει τή μορφή τῆς imago clipeata ἐπάνω στό σταυρό μέ τή δέλτο, δηλαδή τήν ἴδια μορφή μέ τό σημεῖο τοῦ Δαβίδ στά Ψαλτήρια.

Ἄν ζητήσουμε τό δημιουργό τῶν μικρογραφιῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κώδικα 211 θά πρέπει νά μήν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό τά σπουδαιότερα ἐκκλησιαστικά κέντρα τῆς Κωνσταντινουπόλης. Εἶναι γνωστό ὅτι στόν κύκλο τοῦ πατριάρχη Φωτίου ὑπῆρχαν ζωγράφοι ἐτοιμοί νά ὑποστηρίζουν μέ τά ἔργα τους τήν ἀναγκαιότητα τῶν εἰκόνων. Ἄς ἀναφέρουμε τό Γρηγόριο Ἀσβεστά, ἐπίσκοπο Συρακουσῶν, πού μικρογράφησε τίς πράξεις

της Συνόδου τοῦ 815, λοιδορώντας καί καταρρακώνοντας τοὺς εἰκονοκλάστες. Ἴσως σ' αὐτόν ὀφείλεται ἡ βάση γιὰ τὴν εἰκονογράφηση τῶν γνωστῶν περιθωριακῶν Ψαλτηρίων, ὅπως ὑποθέτει ὁ Grabar²⁷. Μετά τὸ θρίαμβο τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ 843, σπουδαῖα ζωγραφικὰ σύνολα, λαμπρά καί φωτεινά, σέ πολύτιμα χειρόγραφα, ὅπως τὸ παρισινὸ gr. 510, ἢ λιτὰ χωρὶς τὴν πολυτέλεια τοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ μέ αὐστηρότητα καί συνέπεια, ἀποδίδουν, μέ ἐλεύθερη συχνά ἔμπνευση, μέ συμβολισμούς καί ἀλληγορίες, τὰ μεγάλα θέματα τῆς Ὁρθοδοξίας. Στά τελευταῖα ἀνήκουν τὰ περιθωριακὰ Ψαλτήρια. Οἱ ζωγράφοι ἀνατρέχουν, ἀδιάφορα, σέ ἑλληνιστικά, παλαιοχριστιανικά ἢ καί νεότερα πρότυπα ἀλλὰ δημιουργοῦν καί νέες μορφές.

Σ' αὐτὸ τὸν κύκλο τῆς Πρωτεύουσας νομίζουμε ὅτι πρέπει νά ἀναζητήσουμε τὸ δημιουργὸ τῶν μικρογραφιῶν τοῦ χειρογράφου 211, μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν μικρογραφίες μοναδικές καί ἀνεπανάληπτες, ὅλες χαραγμένες μέ ἀπλὰ χρώματα γύρω ἀπὸ τοὺς τίτλους τῶν Ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου. Εἰδικὰ γιὰ τὴν μικρογραφία unicum τοῦ φ. 34ν θά τονίσουμε τὴ λεπτότητα στὴν ἀπόδοση τῶν μορφῶν, τὴν ἐλευθερία, τὴν πρωτοτυπία. Τὸ ἐκλεκτὸ αὐτὸ ἔργο ἀποπνέει ὄχι μόνο ἀφοσίωση στὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενον τῆς Ὁμιλίας ἀλλὰ καί πηγαῖο ταλέντο καί συνδυάζει τὴ θεολογικὴ

Εἰκ. 3. Χειρόγραφο Paris. gr. 923, φ. 40

Εἰκ. 4. Χειρόγραφο Chloudon, φ. 23v

Εἰκ. 5. Χειρόγραφο Chloudon, φ. 51v

Εἰκ. 6. Χειρόγραφο Chloudon, φ. 86

μαρτυρία μέ τὴν κλασικίζουσα ἔμπνευση τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 9ου αἰώνα.

ANNA MARABA-XATZHNIKOLAΟΥ

19. M. V. Ščepkina, *Miniature Chlodovskoi Psaltyri*, Moscou 1977.

20. Suzy Dufrenne, *L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age*, I, Paris 1966, σ. 22, πίν. 2.

21. Ščepkina, ὁ.π.

22. "Ο.π.

23. Dufrenne, ὁ.π.

24. Sirapie der Nersessian, *L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age*, II, Paris 1970.

25. Π.χ. Ψαλτήριο Chloudon, φφ. 4, 22, 86, Par. gr. 20, φ. 6v, Λονδίνου, φ. 3v.

26. Christopher Walter, *Christological Themes in the Byzantine Marginal Psalters from the Ninth to the Eleventh Century*, REB 44 (1986), σ. 280, ὅπου καί ἐρμηνεῖς βυζαντινῶν συγγραφέων.

27. Grabar, ὁ.π., σ. 233.

RÉSUMÉ

LA MINIATURE DE LA DRACHME PERDUE

L'interprétation de la miniature unique à la feuille 34v du manuscrit chrysostomien no 211 de la Bibliothèque Nationale de Grèce est le sujet de cette étude.

Comme le miniaturiste de ce remarquable manuscrit prend toujours comme point de départ pour la composition de chacune de ses miniatures le contenu de chaque homélie, on ne doit pas s'éloigner du texte.

Suivant donc le récit de Chrysostome, Adam, qui est la dixième drachme de la Sagesse de Dieu, fut perdu dans la richesse et la volupté de la vie terrestre. La Sagesse Divine vient du ciel et ayant pris *ὁστράκινον λύχνον* du corps (c'est à dire la nature humaine) a allumé une lampe où elle a mis le Christ sur la lampe de la croix. Par ce moyen elle a trouvé Adam et l'a relié aux neuf drachmes des Anges. Elle l'a reconduit à la résidence des Anges, au Ciel.

Or, nous reconnaissons la *λαμπαδοῦχος* Sagesse Divine à la figure de l'Ancien des Jours, qui debout, à gauche de la miniature, tient une lampe avec l'imago clipeata du Christ.

A ses pieds, une belle femme, personnification de la Terre, regarde pleine d'admiration l'Ancien des Jours, qui monte après avoir trouvé Adam. Adam n'est point représenté. Il a déjà pris sa place parmi les anges, arrangés en trois groupes, à droite, en face de l'Ancien des Jours.

L'incarnation de la Sagesse de Dieu et l'identification de l'homme «sauvé» aux anges, qui ont la possibilité de voir Dieu, sont parmi les sujets bien chers à l'époque de la restitution de l'Orthodoxie après 843.

ANNA MARAVA-CHATZINICOLAOU